**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ГЕОГРАФІЯ

ВИПУСК 31

№ 3-4

SCIENTIFIC NOTES

of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky

SERIES: GEOGRAPHY

Issue 31

№ 3-4

ВІННИЦЯ
2019

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2019. Вип. 31, № 3-4. Вінниця, 2019. 135 с.

Scientific notes of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky. Series: Geography. 2019. Issue 31, № 3-4. Vinnytsya, 2019. – 135 p.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 5 від 20 листопада 2019 р.)

Опубліковані результати досліджень антропогенних ландшафтів. Окремі статті присвячені натуральним ландщафтам, природничо- та суспільно-географічним дослідженням, прикладним проблемам географії, географічним проблемам окремих регіонів та охороні природи. Бібліографія у кінці статей.

Published results of studies of anthropogenic landscapes. Individual articles are devoted to natural landschaftam, natural and socio-geographical research, applied problems of geography, geographical problems of individual regions and Environment. The bibliography is at end of the articles.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Г.І. Денисик – доктор географічних наук, професор (головний редактор) – Україна; **А.В. Гудзевич** – доктор географічних наук, професор (заступник головного редактора) – Україна; **В.М. Воловик** – доктор географічних наук, професор – Україна; **І.П. Ковальчук** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Ю.Г. Тютюнник** – доктор географічних наук, професор – Україна; **В.М. Петлін** – доктор географічних наук, професор – Україна; **П.О. Сухий** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Р.Л. Пенін** – доктор, професор географії – Болгарія; **В.М. Андрейчук** – доктор геолого-мінералогічних наук, професор – Польща; **М.Я. Таркінс** – професор географії – Канада; **О.М. Вітченко** – доктор географічних наук, професор – Білорусь; **О. Буга** – доктор-хабілітат, професор – Молдова; **В.І. Корінний** – кандидат геологічних наук, доцент (відповідальний секретар) – Україна.

Адреса редакційної колегії:
21100, природничо-географічний факультет, педагогічний університет,
вул. Острозького, 32, Вінниця
Тел. (0432) 27-64-66

Видання входить до Переліку наукових фахових видань України.
Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 за № 1021.

Видання включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
ScholarGoogle, Index Copernicus.
Index Copernicus ICV 2018: 54.03

Відповідальні за випуск: Г.І. Денисик, В.І. Корінний

ISSN 2312-2110

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2019

З М І С Т

ДОСЛІДЖЕННЯ НАТУРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ

Шуйський Ю.Д.	До питання про природні системи в різних середовищах географічної оболонки Землі	5
Чиж О.П.	Проблеми раціонального природокористування у межах серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської фізико-географічної країни	16
Канський В.С., Канська В.В.	Псевдогеогліфи	21
Дєдов О.В.	До питань удосконалення та внормування терміносистеми ерозієзнавства	26

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Денисик Г.І., Придеткевич С.С.	Сумісні дослідження антропогенних ландшафтів	33
Буряк-Габрись І.О.	Класифікація містечкових ландшафтів Східного Поділля	37
Koptieva T.S.	The concept of "landscape diversity" and contemporary problems of its research in the mining landscape of Kryvyy Rih region	44
Залізняк Я.І.	Головні проблеми трансформації геосистем річок у Вінницькій області внаслідок антропогенного впливу	52
Мізіна С.К.	Просторово-часовий аналіз господарського освоєння ландшафту річища Трубіжу	61
Denysyk G.I, Valchuk-Orkusha O.M.	Not typical road landscape complexes: the core essence, classification, significance	68
Дідура Р.В.	Геохімічні дослідження дорожніх ландшафтів	74
Кізюн А.Г.	Розвиток екстремального туризму в межах Середнього Побужжя	81
Чернова Г.В.	Природні рекреаційні ресурси Вінниччини	86

УДК 911.3

Кізюн А.Г.
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Розвиток екстремального туризму в межах Середнього Побужжя

Розглянуто особливості природних умов Середнього Побужжя з погляду можливостей розвитку на їх основі екстремального туризму; зазначено, що більш придатними для освоєння туристами-екстремалами тут є оригінальні геолого-геоморфологічні, гідрологічні та, частково, лісові території і об'єкти натурального й антропогенного походження, а також різноманітні ландшафтно-технічні системи. Серед натуральних об'єктів придатних для розвитку екстремальних водних видів туризму виокремленні каскади порогів у річищі Південного Бугу в районі сіл Стрільчинці, Воробіївка, Печера, Сокілець і Губник Вінницької, м. Гайворон Кіровоградської та с. Мигія Миколаївської областей, а також ділянки гранітних урвищ та стрімчаків берегами Південного Бугу. Досліджено активне освоєння під екстремальні види туризму, особливо скалолазання, антропогенних об'єктів, зокрема крутих стінок кар'єрів з видобутку гранітів (с. Сабарів, Сутиски, Печера, Тростянчик), глибоких ярів на схилах долини Південного Бугу, частково занедбаних територій промислових підприємств. Зазначено, що активне туристичне освоєння Середнього Побужжя, на початку XX ст. зокрема й туристами – екстремалами, потребує й детальнішого дослідження відповідних натуральних і антропогенних об'єктів придатних до раціонального розвитку екстремального туризму.
Ключові слова*:* Середнє Побужжя, природні умови, екстремальний туризм, розвиток, натуральні й антропогенні чинники, перспективи.

Kiziun A.G. Development of extreme tourism within the Middle Pobuzhia. The peculiarities of the natural conditions of the Middle Pobuzhia are considered in terms of the possibilities of development on their basis of extreme tourism; It is stated that the original geological, geomorphological, hydrological and, in part, forest areas and objects of natural and anthropogenic origin, as well as various landscape-technical systems are more suitable for development by extreme tourists. Among natural objects suitable for the development of extreme water tourism are the cascades of rapids in the Southern Bug River in the villages of Strilchintsi, Vorobiivka, Pechera, Sokilets, and Gubnyk of Vinnytsia region, Gayvoron Kirovohrad and Mygiya of Mykolaiv regions, as well as sections of granite cliffs and streams along the banks of the Southern Bug. Active development of extreme tourism, especially rock climbing, anthropogenic objects, in particular steep walls of granite quarries (Sabariv, Sutysky, Pechera, Trostianchyk), deep ravines on the slopes of the Southern Bug valley, partially neglected, are investigated. It is noted that active tourist development of the Middle Pobuzhia, at the beginning of the twentieth century. In particular, tourists – extremals also require a more detailed study of relevant natural and anthropogenic objects suitable for the rational development of extreme tourism. As an example, one of the most popular among Vinnytsia lovers of extreme tourism is the micro-cell, which spontaneously formed in the abandoned granite quarry in the southern outskirts of Vinnytsia. The development of crystalline rocks in the quarry was carried out during the (50s of the XX century) construction of the Sabariv hydroelectric power plant. The quarry is adjacent to the Forest of Sabariv, and its bottom contacts the shoreline of the Reservoir of Sabariv. Visually, the quarry is reminiscent of an amphitheater; its granite walls adjoining the forest are steep, almost vertical, 12-17 m high, eventually blend in with the arriving landscape and even decorate it. For several decades, these walls have been used by climbing and climbing enthusiasts in Vinnytsia for training, conducting various competitions in extreme types of tourism, local excursions and more.
Key words: Middle Pobuzhia, natural conditions, extreme tourism, development, natural and anthropogenic factors, prospects.

Наявність проблеми. Аналітичний огляд літератури присвяченої розвитку туризму і польові ландшафтознавчі дослідження (2000-2019 рр.) дають можливість зазначити, що на початку XXI ст. суттєво зросла зацікавленість як окремих людей, так і загалом населення, до екстремальних видів туризму. Це проявляється не лише у зростанні кількості людей, що займаються екстремальним туризмом,

але й кількості глядачів, що спостерігають за змаганнями і тренуваннями туристів екстремалів. Зокрема, кількість учасників, що змагаються із скелелазіння в урочищі – кар'єрі селища Сабарів (південна околиця Вінниці) за минулі п'ять років зросла в 2,7, а вболівальників у 5,4 рази. Більше того, з кожним роком зростає не лише загальна кількість учасників. що віддають перевагу екстремальному туризму, але й кількість та площі територій (об'єктів), що використовують у процесі розвитку екстремальних видів туризму.

Польові дослідження показують, що у процесі освоєння об'єктів для розвиту екстремальних видів туризму, здебільшого перевагу віддають антропогенним ландшафтним комплексам рангу фацій, урочищам та місцевостям придатним для цього [4]. На основі цих ландшафтних структур поступово формуються своєрідні туристичні мікро- і мезоосередки. Вони неоднакові за структурою і придатністю до того чи іншого виду екстремального туризму. Такі туристичні осередки або поступово розвиваються, або їх використовують лише частково. З кожним роком їх кількість зростає, а облаштованість не завжди покращується. Це вимагає детальних досліджень та розробки рекомендацій щодо раціонального і безпечного використання територій і об'єктів придатних для розвитку екстремальних видів туризму.

Аналіз попередніх досліджень. Пізнання можливостей розвитку екстремального туризму у межах Середнього Побужжя розпочалися лише на початку XXI ст. [2, 3, 5]. Поки що це непланомірні дослідження зумовлені місцевим потребами населення [2, 5]. Однак, починаючи з другого десятиріччя XXI ст. дослідження стосовно розвитку окремих видів екстремального туризму активізували. Вони присвячені аналізу природних умов і ресурсів, специфіки господарської діяльності людей, що дають можливість розвивати у межах Середнього Побужжя екстремальний туризм [2, 3, 4], зокрема окремі його види популярні серед екстремалів [4, 5].

Мета – розглянути можливості розвитку екстремального туризму у межах Середнього Побужжя на основі наявних тут натуральних і антропогенних об'єктів придатних для нього.

Результати дослідження. Середнє Побужжя – поняття історико-географічне. Його природні та історичні межі виокремлюють неоднаково. З тектонічного погляду Середнє Побужжя – частина басейну річки Південний Буг, що приурочена до Українського кристалічного щита (с. Костянтинів Хмельницької обл. – м. Олександрія Миколаївської обл.); з геоморфологічного та гідрологічного – від м. Вінниці до м. Олександрівки. Польові ландшафтознавчі дослідження показують, що з геоморфологічними й гідрологічними межами співпадають і ландшафтні межі Середнього Побужжя [2].

Середнє Побужжя охоплює західні та східні схили середніх частин, відповідно, Придніпровської та Подільської височин. Тут, завдяки своєрідній будові та розповсюдженню кристалічних порід Українського щита, долина Південного Бугу вервицеподібна: розширені частини – 1-2 км, звужені – 300-400 м. На звужених ділянках береги високі (16-25 м), круті, інколи у вигляді гранітних урвищ. У річищі Південного Бугу та його приток часто зустрічаються пороги, що біля сіл Воробіївка, Печера, Губник, м. Гайворон та с. Мигія утворюють каскади. Ширина річища Південного Бугу на звужених і порожистих ділянках не перевищує 45-60 м, зростає і швидкість течії – до 0,7-1,5 м/с. Це суттєво впливає на ландшафтну структуру річища і заплави південного Бугу звужених ділянок у межах Середнього Побужжя.

У ґрунтовому покриві переважають сірі лісові ґрунти як свідки широкого (до76-80%) розповсюдження у минулому широколистих, переважно із дуба

черещатого та скельного, липи серцелистої та ясеня, лісів. У південних районах Середнього Побужжя зустрічаються ділянки чорноземів опідзолених і типових, що сформувались під лучними різнотравними степами.

За схемою фізико-географічного районування [2], Середнє Побужжя майже повністю розташоване у межах фізико - географічної області Подільського Побужжя і охоплює сім різних за туристично-рекреаційними умовами і ресурсами природних районів. З середини XVIII ст. Середнє Побужжя – типове лісополе, ще із значними (15-17% території) масивами похідних дубово-грабових лісів.

Найбільш сприятливими для туристично-рекреаційного освоєння у межах Середнього Побужжя є кліматичні, водні й лісові ресурси. Це сприяло його активному туристично-рекреаційному освоєнню з XVIII ст. [2, 3], яке проходило нерівномірно, однак не призупинялось навіть під час двох світових війн. На початку XXI ст. Середнє Побужжя поступово перетворюється в один з популярних туристично-рекреаційних регіонів не лише Поділля, але й України. Зараз тут формується складний. потужний, оригінальний регіональний туристично-рекреаційний комплекс. У його структурі переважають дитячі оздоровчі табори – 230, заклади туризму і пізнавальної рекреації – 47, бази відпочинку – 2 та ін. [2]. Польові дослідження упродовж 2014-2018 років показують, що туристично-рекреаційне навантаження у межах Середнього Побужжя суттєво зростає. Однак, крім традиційного туристично-рекреаційнго освоєння регіону, активно зростає роль та значення екстремальних видів туризму, що не було притаманним для Середнього Побужжя у минулому. Основою їх розвитку є оригінальні ділянки натуральної й сформованої упродовж минулих двох сторіч антропогенізованої природи, особливо долини річки Південного Бугу.

Серед ділянок натуральної природи, що придатні для розвитку екстремальних видів туризму виокремлюються такі:

– *каскади порогів*. Перші поодинокі пороги в річищі південного Бугу зустрічаються в районі села Новокостянтинів Хмельницької області і у подальшому окремими групами (3-7 порогів), крім Сабарівського водосховища, помітні над поверхнею води до містечка Тиврів Вінницької області. Зразу за мостом через Південний Буг на північно- східній околиці Тиврова починаються Стрільчинецько-Воробіївські пороги, що трьома оригінальними каскадами поступово зливаються із складною системою Печеро-Сокілецьких порогів. Їх протяжність близько 10 км. Найбільш антропогенізована система Печеро-Сокілецьких порогів у межах яких побудовані і у минулому активно функціонували мала гідроелектростанція, «водяний» трьох-поверховий дерев'яний млин, міст, що з'єднує села Печеру і Сокілець у яких були розташовані палаци Потоцьких (XVIII-XIV ст.). Пороги у річищі Південного Бугу від с. Стрільчинці до с. Печера, є складними і привабливими для розвитку як традиційних, так і екстремальних видів водного туризму. Тут постійно проводять тренування не лише окремі туристи-любителі пригод, але й команди професіоналів. Далі за течією Південного Бугу, у межах Вінницької області, придатними для розвитку екстремальних водних видів туризму є Губникські, а у Кіровоградській області – Гайворонські пороги. Безперечно, що окремого розгляду потребує відомий серед екстремалів-водників каскад Мигійських порід у Миколаївській області. Тут лише зазначено, що Мигійські пороги і прилеглі до них заплави та схили долини річки Південний Буг поступово перетворюються у відомий в Україні туристично-рекреаційний мезоосередок, де активно розвиваються різноманітні види екстремального туризму, особливо водного;

– *натуральні урвища і стрімчаки*. Урвищ у межах Середнього Побужжя небагато і зустрічаються переважно у звужених ділянках долини Південного Бугу, де породи українського кристалічного щита у вигляді крутих, інколи й вертикальних стінок, висотою 9-15 м, виходять на поверхню. Стрімчаків значно менше. Це поодинокі гранітні скелі висотою 7-12 м, що чітко виокремлюються над річищем Південного Бугу або на крутому схилі його долини. У зв'язку з тим, що натуральних урвищ і стрімчаків у межах Середнього Побужжя залишилось мало, майже всі вони взяті під охорону у якості місцевих геологічних, геоморфологічних або ландшафтних урочищ. Однак, це поки – що не є перешкодою для розвитку на основі натуральних урвищ (правобережжя південного Бугу у межах Вінниці, в околицях м. Сутиски і с. Сокілець) та стрімчаків (околиці сіл Воробіївка, Печера, Райгород, Тростянчик) екстремальних видів туризму, особливо із скалолазання (тренування, змагання, включно і дитячого).

До антропогенних осередків, що є основою розвитку окремих видів екстремального туризму відносяться *круті, часто вертикальні стінки численних кар'єрів* (на Вінниччині у скалолазів-початківців популярними є круті стінки покинутих гранітних кар'єрів в околицях сіл Сабарів і Стрижавка), Сабарівське, Ладижинське і Тростянецьке *водосховища, окремі території покинутих промислових підприємств, підземні розробки вапняків, численні залишки підземель та печер, ракетні шахти тощо.*

Як приклад, схарактеризуємо один із популярних серед вінницьких любителів екстремального туризму, мікроосередок, що стихійно сформувався у покинутому Сабарівському кар'єрі з видобутку граніту на південній околиці Вінниці. Розробка кристалічних порід у кар'єрі велась упродовж (50-ті роки XX ст.) будівництва Сабарівської гідроелектростанції.

Кар'єр примикає до Сабарівського лісу, а його днище контактує з береговою лінією Сабарівського водосховища. Візуально кар'єр нагадує амфітеатр; його гранітні стінки, що примикають до лісу круті, майже вертикальні, висотою 12-17 м, з часом вписалися у прибузький ландшафт і навіть прикрашають його. Ці стінки уже кілька десятків років вінницькі та приїжджі любителі скалолазання використовують для тренувань, проведення різноманітних змагань з екстремальних видів туризму, краєзнавчих екскурсій тощо. Цьому сприяє можливість гарного доїзду до Сабарівського туристичного мікроосередку. Автобусом з Вінниці – 15-20 хв., від центрального мосту через Південний Буг у Вінниці – Сабарівським водосховищем екскурсій2нимс катером – 30-40 хв.

Не менш цікавим і складним для тренувань із скалолазання, особливо молодих альпіністів-початківців, є гранітний останець в околицях с. Печера Тульчинського району. У минулому – часина стінки кар'єру з видобутку граніту. Його висота близько 22 м, під'їзд гарний з боку мосту через Південний Буг. Формування на основі цього гранітного останця-урвища мікроосередка для тренувань зі скалолазання значно підсилило б статус відомого на Вінниччині рекреаційного Печеро-Сокілецького мезоосередку.

Зростає також зацікавленість туристів-екстремалів до глибоких ярів, особливо їх крутих (>45º) схилів. У цьому випадку перевагу віддають глибоким ярам. що сформувалися у лісових масивах, зокрема на крутих лісових стінка Середнього Побужжя. У верхній частині яру «Глибокий» лісового урочища Сабарів уже вісім років проходять змагання різних вікових категорій з екстремалів навісних переправ, подолання крутих схилів тощо. Варто також зазначити, що за минулі п'ять-шість років туристи-екстремали активніше

освоюють водні антропогенні (водосховища і ставки) та болотні ландшафтні комплекси, белігеративні ландшафти, різні, особливо покинуті, ландшафтно-технічні системи тощо. Особливо це стосується Середнього Побужжя де зафіксована значна кількість антропогенних ландшафтних комплексів придатних для розвитку екстремальних видів туризму [3, 4].

Висновки. Польові ландшафтознавчі дослідження упродовж 2008-2018 років дають можливість зробити висновок, що туристично-рекреаційне освоєння Середнього Побужжя постійно зростає. Цьому сприяють як особливості природних умов регіону, так і соціально-економічні чинники. Поступово тут формується потужний регіональний туристично-рекреаційний комплекс у структурі якого активно зростає роль та значення екстремального туризму. Різні види екстремального туризму розвиваються на основі наявних на Середньому Побужжі натуральних (пороги в річищі, урвища, стрімчаки, круті схили) та антропогенних (круті стінки численних кар'єрів кристалічних порід Українського щита, підземних розробок вапняків, водосховищ, занедбаних підприємств тощо) територій та об'єктів. Розвиток екстремального туризму у межах Середнього Побужжя проходить настільки активно, що уже освоєні майже всі відомі об'єкти придатні для цього. Освоєння відбувається, переважно, стихійно, що породжує низку проблем не лише туристично-рекреаційних, але й екологічних, пов'язаних з раціональним природокористуванням та охороною природи. Це потребує детальніших досліджень процесу розвитку екстремального туризму у межах Середнього Побужжя загалом, розробки регіональних та індивідуальних проектів активного освоєння туристами – екстремалами окремих територій та об'єктів. Найбільш перспективними для розроби таких проектів є ділянки долини Південного Бугу в околицях сіл Воробіївка-Стрільчинці, Печера-Сокілець, Губник Вінницької, м. Гайворон Кіровоградської та с. Мигії Миколаївської областей. На цих ділянках зосереджено і найбільше антропогенних об'єктів придатних для розвитку екстремальних видів туризму.

1. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. Вінниця: ЕкоБізнесЦентр. 2011. 184 с.
2. Дмитрук О.Ю., Денисик Б.Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2019. 204 с.
3. Кізюн А.Г. Природні умови розвитку екстремального туризму у межах Поділля. Наук. записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. 2016. Вип. 28. № 3-4.С.178-185.
4. Кізюн А.Г. Натурально-антропогенні осередки в екстремальному туризмі // Антропогенні мікроосередки. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2018. С. 23-25.
5. Середнє Побужжя [За ред. Г.І. Денисика]. Вінниця: Гіпаніс. 2002. 280 с.
6. Физико-географическое районирование Украинской ССР / За ред. В.П. Попова. А.М. Маринича. Киев. Изд-во КГУ. 1968. 681 с.

1. Denysyk H.I. Pryrodnycha heohrafiya Podillya. Vinnytsya: EkoBiznesTsentr. 2011. 184 s.
2. Dmytruk O.Yu., Denysyk B.H. Rekreatsiyni oseredky ta heoekotony Seredn′oho Pobuzhzhya: monohrafiya. Vinnytsya: TOV «TVORY». 2019. 204 s.
3. Kizyun A.H. Pryrodni umovy rozvytku ekstremal′noho turyzmu u mezhakh Podillya. Nauk. zapysky VDPU im. M. Kotsyubyns′koho. Seriya: Heohrafiya. 2016. Vyp. 28. № 3-4.S.178-185.
4. Kizyun A.H. Natural′no-antropohenni oseredky v ekstremal′nomu turyzmi // Antropohenni mikrooseredky. Vinnytsya: TOV «TVORY». 2018. S. 23-25.
5. Serednye Pobuzhzhya [Za red. H.I. Denysyka]. Vinnytsya: Hipanis. 2002. 280 s.
6. Fyzyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye Ukraynskoy SSR / Za red. V.P. Popova. A.M. Marynycha. Kyev. Yzd-vo K·HU. 1968. 681 s.

Подано до редакції 14.10.2019

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик